

INVESTIGAȚII ARHEOLOGICE LA BISERICA REFORMATĂ DIN IERMATA NEAGRĂ (JUD. ARAD)*

*Florin Mărginean, George P. Hurezan, Victor Sava***

Cuvinte cheie: biserica reformată, Iermata Neagră, ev mediu, morminte, județul Arad

Keywords: Reformed church, Iermata Neagră, the Middle Ages, graves, Arad County

Localizarea și existența bisercii parohiale medievale din Iermata Neagră (*Gaumad, Garmad, Fekete Gyarmath*) a fost confirmată datorită frescelor (re) descoperite în anul 2000 pe peretele sudic al navei. Pornind de la acest reper cronologic oferit de martorii iconografiei medievale a monumentului, a rămas în sarcina arheologiei medievale stabilirea planimetriei inițiale a acesteia și transformările suferite.

Începerea primelor investigații arheologice la biserica reformată din Iermata Neagră au fost determinate de necesitatea demarării unor lucrări de reparație și restaurare ale monumentului¹. Cu ocazia realizării unui studiu geotehnic am putut efectua două sondaje arheologice pe latura nordică și sudică a bisericii, în porțiunile în care fisurile din elevația monumentului sugerau probleme de statică. Rezultatele acestui diagnostic arheologic sumar ne-au oferit oportunitatea prezentării monumentului medieval de la Iermata Neagră.

* Cercetare finanțată prin FONDUL SOCIAL EUROPEAN, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, Axa prioritară nr.1 “Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”, Domeniul major de intervenție 1.5 “Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”, Titlu: “MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și post-doctorală”, Contract: POSDRU 159/1.5/S/137832.

** Complexul Muzeal Arad, e-mail: finnlands@yahoo.com; gphurezan@yahoo.com; sava_vic@yahoo.com.

¹ Colectivul de cercetare a fost compus din: George P. Hurezan (responsabil științific), Florin Mărginean, Victor Sava (CM Arad) și arhitect Tamás P. Émodi (Eparhia Reformată Piatra Craiului).

Localizare geografică

Accesul spre Iermata Neagră se face prin drumul comunal 119, care se desprinde din drumul european E 671 (fig. 1). Situl este poziționat la 150 m SE de digul râului Crișul Negru, și la circa 15 m nord de un vechi braț mort al aceluiași râu (v. pl. 1). Unitatea geografică căreia îi aparține este Câmpia Crișurilor.

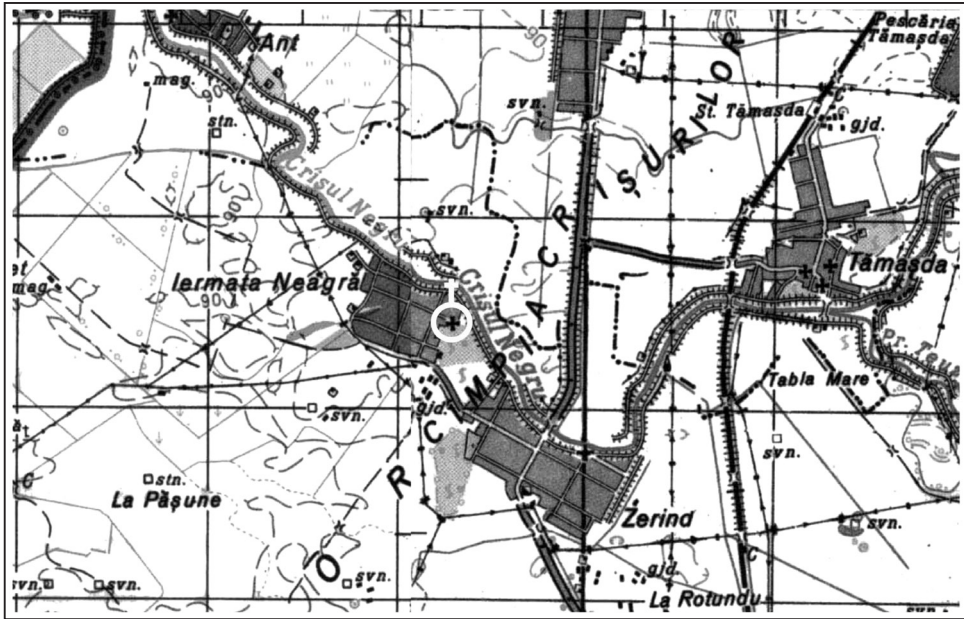

Fig. 1

Date istorice

Satul apare menționat în scrierile călugărului Rogerius printr-un personaj Waydam de Geroth, legat de invazia tătară, însă fără să fie menționată existența unei biserici², care însă ar putea fi doar presupusă. Parohia apare în documente pentru prima dată în registrele de dijmă papală între anii 1332–1333 și 1336–1337, prin preoții Nicolae³ și Elias (Ilie)⁴, care plăteau o sumă de șase groși anual. Biserica făcea parte din arhidiaconatul de Coleșer, aflată în dieceza de Oradea. În opinia mai veche a lui Rácz, bisericii de la Iarmata i s-a atribuit, în anul 1555, statutul de filie a parohiei din Zerindul Mare⁵. Existența unei

² Rogerius 2006, 80, 85.

³ DIR C, XIV, III, 57, 60, 97.

⁴ DIR C, XIV, III, 57, 60, 97, 107, 118.

⁵ Rácz 1880, 182–183.

reprezentări a Sf. Gheorghe a fost considerată un indiciu probabil al hramului acestei biserici. În realitate biserica era închinată Sfintei Fecioare, lucru dovedit de una dintre inscripțiile din biserică⁶.

Structura actuală a bisericii reformate are la bază un edificiu medieval, transformat în etape succesive, până în secolul al XIX-lea. Cele mai multe informații despre monument și intervențiile de refacere și prelungire a acestuia ne parvin după secolul al XVIII-lea⁷.

Dovada existenței unui monument medieval la Iermata au reprezentat-o frescele de pe peretele sudic al navei, redescoperite în anul 2008⁸. Pictura murală acoperită a fost considerată pierdută în secolul trecut. Specialiștii au datat pe baza analogiilor fresca de la Iermata Neagră în a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁹.

Scopul proiectului

Cercetarea arheologică preventivă a fost determinată de necesitatea realizării unui studiu geotehnic, și deopotrivă de necesitatea confirmării arheologice a informațiilor istorice și de artă cu privire la monumentul de la Iarmata Neagră. Acestea vor constitui etape necesare în vederea obținerii avizelor pentru începerea lucrărilor de reparații și restaurare ale monumentului. În acest sens s-au efectuat două sondaje, unul pe latura nordică S01 (3/2m) și altul pe latura sudică S02 (2,5/2 m), în porțiunile de la care vechea biserică a fost prelungită în epoca modernă spre vest și est. Acest lucru ne-a fost indicat de crăpăturile existente în elevația pereților actualei biserici.

Cele două sondaje arheologice efectuate au avut scopul de a delimita structura inițială a bisericii suprapuse de cea actuală. Astfel, pe latura nordică a fost surprinsă cezura dintre biserica inițială și prelungirea vestică a acesteia, care a suprapus colțul de nord-vest al bisericii romanice, la care s-a adosat ulterior un contrafort oblic de cărămidă (pl. 5/1–4). Sondajul de pe latura sudică a identificat fundația de cărămidă a primei bisericii cu un contrafort de cărămidă dispus perpendicular, probabil pe umărul de sud-est al acesteia, precum și cezura dată de prelungirea estică a vechii biserici (pl. 5/5–8). În jurul bisericii medievale a funcționat cu certitudine un cimitir, în săpătură fiind descoperite trei morminte.

Stratigrafia a fost puternic deranjată, atât de gropile de morminte în nivelele inferioare, cât și de intervențiile ulterioare legate de refacerea și prelungirea edificiului.

⁶ Rusu, Hurezan 2000, 108.

⁷ Rusu, Hurezan 2000, 109.

⁸ Lángi, Mihály 2002, 36–37.

⁹ Rusu, Hurezan 2000, 111.

Alte elemente păstrate din biserică medievală au fost descoperite la exterior, pe paramentul sudic al navei. Analiza de parament¹⁰ a dus la redescoperirea unui șir de patru ferestre înguste cu ancadramente gotice (pl. 4/2–3), care au fost obturate probabil în momentul transformării lăcașului în biserică reformată. Dintre acestea a treia fereastră dinspre altar a avut afectată partea inferioară în momentul realizării unui șir nou de ferestre, mai mari, la noua biserică.

Circumstanțele și datele obținute din evaluări anterioare

Cu toate că este unul din puținele monumente care mai păstrează elemente medievale din județul Arad, fiind încă folosit, biserică din Iermata Neagră a rămas în afara câmpului cercetării arheologice, aceasta fiind prima intervenție de acest gen. Acest fapt este foarte important deoarece demararea lucrărilor de restaurare am putea obține recuperarea planimetriei inițiale a bisericii ridicate la Iermata Neagră în Evul Mediu.

Până în anul 2000 se știa de existența frescelor, doar dintr-o imagine păstrată la OMF¹¹ Budapesta, înscrisă de literatura de specialitate¹². Analizele de parament făcute în anul 2000 cu ocazia unor restaurări interioare au dus la redescoperirea frescelor pe peretele sudic al navei bisericii. Picturile murale se întind pe o suprafață de 7 × 2 m, fiind compuse din două panouri, din care unul reprezintă scena Mariei întreite (Sf. Ana, Sf. Maria și Iisus copilul), iar pe celălalt apare scena Sf. Gheorghe în luptă cu balaurul¹³.

Stratigrafia generală a sectoarelor cercetate

Stratigrafia de interes arheologic a fost puternic bulversată, sub nivelul gliei de circa 0,10 cm, în pământul brun amestecat cu bucăți de cărămidă și mortar au fost descoperite la adâncimi diferite fragmente ceramice medievale târzii și din epoca neolitică (cultura Starcevo Criș¹⁴). În jurul bisericii medievale a existat un cimitir, din care au fost descoperite trei morminte la adâncimea de 2,65 m. La -2,90 m s-a ajuns la pământul steril din punct de vedere arheologic, care este de culoare gălbui-argilos.

Prezentarea principalelor descoperiri

Caracterul restrâns al cercetărilor nu ne-a permis decât obținerea unor date preliminare, utile însă pentru investigațiile viitoare, care ar urma o dată cu începerea procedurilor de restaurare ale monumentului.

¹⁰ Realizată de arhitect Tamás Emödi, căruia îi mulțumim pentru sprijinul și informațiile puse la dispoziția noastră.

¹¹ OMF = Direcția Monumentelor Maghiare, Budapesta.

¹² Rusu, Hurezan 2000, 109.

¹³ Lángi, Mihály, 36–37.

¹⁴ Materialul se află în curs de prelucrare de către domnul Victor Sava.

Principalele câștiguri imediate de natură științifică sunt: surprinderea cezurilor dintre părțile vechi ale bisericii și prelungirile din epoca modernă, aflarea nivelului de fundare al fundațiilor bisericii, precizarea stratigrafiei, înregistrarea contextelor funerare și recuperarea materialului arheologic. Prin executarea săpăturii arheologice preventive atât reprezentanții oficiali ai Parohiei reformate Iermata Neagră, cât și membrii comunității locale au putut conștientiza ideea importanței respectării legislației de protejare a patrimoniului local, în cazul de față al vechii bisericii a satului¹⁵.

În suprafața cercetată de 11 m², au fost descoperite o parte din substructurile primei biserici, precum și adăugirile ulterioare aduse edificiului medieval și modern. În S 01 s-a putut delimita colțul de nord-vest al primei biserici, la care s-a adosat ulterior un contrafort oblic de cărămidă (L = 1,22 m, l = 1,03 m). Din acesta s-a păstrat doar baza și umărul de fundare (l = 0,2 cm), talpa fundației fiind la -2,63 m. Talpa fundației navei în S 01 se află la -2,80 m și -2,75 în S 02, iar a prelungirii vestice la -2,90 m, față de vagris. Ulterior în epoca modernă s-a ridicat turnul clopotniță și prelungirea vestică a bisericii actuale. În S 02 s-a surprins sub zidul actualei biserici, un șir de cărămidă al unei centuri a fundației actualei biserici. În profilul estic al secțiunii a fost surprinsă latura vestică a unui contrafort adosat ulterior de cărămidă (L = 1,20 m). Acesta a fost dispus perpendicular pe această centură.

Materialul arheologic recuperat a constat mai ales în fragmente ceramice descoperite în nivele bulversate, fără nici o relevanță din punct de vedere stratigrafic. De asemenea, în pământul amestecat cu bucăți de cărămidă și mortar au fost descoperite mai multe oase umane dispartate, alături de fragmente ceramice premoderne și din epoca neolitică.

Cimitirul

În cele două sondaje au fost descoperite și trei morminte, două în S 01 (M 02 – parțial deranjat și M03) și unul (M 01) parțial deranjat în S 02.

M 01. Mormântul a fost descoperit în colțul de nord-est al S 02, -2,65 m, lângă fundația de cărămidă a bisericii (pl. 6/1-2). Se pare că este vorba de mormântul unui copil deranjat în cea mai mare parte, depus în decubit dorsal, orientat vest-est. Nu s-a putut delimita forma gropii sepulcrale, doar se poate preciza că în pământul de umplere al gropii pământul era amestecat cu pigmenti de cărămidă și mortar. S-au păstrat doar părți din calota craniană, oasele brațelor, coaste, vertebre și părți din bazin. În locul oaselor membrelor inferioare, lângă profilul estic al secțiunii s-a păstrat în poziție secundară partea superioară a unei calote craniene. Nu s-au descoperit piese de inventar funerar.

¹⁵ Ținem să aducem pe această cale mulțumiri preotului paroh și întregii comunități care a sprijinit acest demers.

M 02. A fost identificat în S 01, -2,65 m, între contrafortul oblic, de cărămidă, al primei biserici și profilul estic al secțiunii (pl. 6/3-4). Defunctul a fost deranjat în mare parte, doar craniul, latura stângă a toracelui și bazinul păstrându-se nederanjate. Acesta a fost așezat în decubit dorsal, cu brațul stâng întins pelângă corp, orientat vest-est și privirea spre stânga (nord). În pământul de umplere al gropii pământul era amestecat cu pigmenți de cărămidă și mortar, spre fundația bisericii păstrându-se oase umane dispartate, care puteau să aparțină defunctului. În cazul acestui mormânt s-a putut delimita doar latura nordică a gropii sepulcrale, restul fiind deranjat probabil de intervențiile de reparație și consolidare a edificiului din epoca modernă. Nu s-au descoperit piese de inventar funerar.

M 03. Singurul mormânt păstrat nederanjat a fost descoperit în colțul de nord-est al S 01, -2,82 m, surprins doar de la bazin în sus (pl. 6/5-6). Defunctul a fost depus în groapa sepulcrală în decubit dorsal, cu brațele întinse pe lângă corp și privirea spre stânga (nord), orientat vest-est. Nu s-a putut delimita foarte clar forma gropii și datorită faptului că latura nordică s-a aflat lângă profilul sondajului. Cert este însă faptul că, defunctul a fost depus într-un sicriu de lemn, din acesta păstrându-se mai multe cuie de fier, unul în zona brațului drept, altul în partea dreaptă a craniului și unul lângă umărul stâng. De asemenea, în pământul de umplere al gropii s-au păstrat fragmente de cărămidă și pigmenți de mortar. Nu s-au descoperit piese de inventar funerar.

Caracterul restrâns al cercetărilor nu ne permite în acest stadiu să spunem prea multe despre întinderea și fazele de înhumare ale defuncțiilor. Inhumarea defuncțiilor orientați vest-est, lipsa inventarului funerar ne sugerează faptul că regulile creștine au fost respectate de membrii comunități în perioada medievală.

Elemente de cronologie

Satul apare menționat în scrierile călugărului Rogerius, legate de invazia tătară, fără a fi consemnată și existența bisericii la momentul 1241. Parohia apare în documente pentru prima dată în regstrele de dijmă papală așa cum aminteam mai sus.

Cele mai importante elemente păstrate din edificiul medieval sunt frescele, redescoperite în anul 2000 pe peretele sudic al bisericii. Specialiștii au dat pe baza analogiilor fresca de la Iermata Neagră în a doua jumătate a secolului al XIV-lea¹⁶. Există deja o analiză asupra stilului și celui care a executat pictura, din care cauză ne vom raporta la concluziile deja enunțate, oricum foarte importante pentru înțelegerea întregului ansamblu¹⁷.

¹⁶ Rusu, Hurezan 2000, 111.

¹⁷ Lángi, Mihály, 36-37; Rusu, Hurezan 2000, 111.

Concluzii

Primele investigații arheologice ne-au permis să surprindem părți din fundațiile bisericii medievale și de asemenea, prin descoperirea celor trei morminte dovezi ale funcționării unui cimitir în jurul acestui edificiu ecleziastic. Stabilirea unei cronologii în lipsa inventarului funerar s-a putut face pe baza contextelor identificate în săpătură, ceea ce a permis o datare a mormintelor ulterioară primei faze de existență a bisericii medievale. Foarte posibil o dată cu trecerea edificiului la cultul protestant să fi încetat și înhumările.

Dat fiind caracterul restrâns al cercetărilor noastre, deocamdată nu ne putem pronunța în privința planimetriei și datării fazelor de construcție ale bisericii medievale, suprapuse de actuala biserică reformată. Se poate doar presupune că se încheie pe latura estică printr-o absidă semicirculară (v. pl. 2/2), tipică construcțiilor de cărămidă de la finalul epocii romanice cu analogii în spații apropiate¹⁸. Nu trebuie exclusă, deși ne păstrăm rezervele, în ceea ce privește o posibilă variantă cu altar poligonal¹⁹. Pe latura vestică, datorită turnului actual, până nu se vor face cercetări arheologice nu vom putea vorbi despre existența a altor elemente sau faze constructive. Cert rămâne doar faptul că cele două contraforturi adosate la colțurile navei au fost ridicate la un moment dat, cel mai probabil datorită unor probleme de statică, care puteau fi cauzate și de boltirea navei²⁰ sau construirea turnului pe fațada vestică.

BIBLIOGRAFIE

Avram 2006,

Al. Avram, *Arhitectura romanică din nord-vestul României*, Sibiu, 2006.

Dávid 1974,

K. Dávid, *Az Árpád-Kori Csanád vármegye művészeti topográfija*, Budapest, 1974.

DIR, C, XIV, III, 1954,

Documente privind istoria României, C. Transilvania, sec. XIV, vol. III, București, 1954.

Lángi, Mihály 2002,

J. Lángi, F. Mihály, *Erdély falképek és festett faberendezések*, I, Budapest, 2002.

Mărginean 2007,

F. Mărginean, *Biserica romanică de la Tauș*, în *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania*, IV, Satu Mare, 2007, 95–105.

Rogierius 2006,

Rogierius, *Carmen miserabile* (Cântecul de jale), Oradea, 2006.

¹⁸ Dávid 1974, ; Rusu, Hurezan 2000; Szatmári 2005; Avram 2006; Mărginean 2007.

¹⁹ Rusu, Hurezan 2000, 111.

²⁰ Rusu, Hurezan 2000, 111.

Rusu, Hurezan 2000,

A. A. Rusu, G.P. Hurezan, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000.

Rácz 1880,

K. Rácz, *Zarándi egyházmegye története*, 1880.

Szatmári 2005,

I. Szatmári, *Békés megye középkori templomai*, Békéscsaba, 2005.

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT THE REFORMED CHURCH FROM IERMATA NEAGRĂ (ARAD COUNTY)

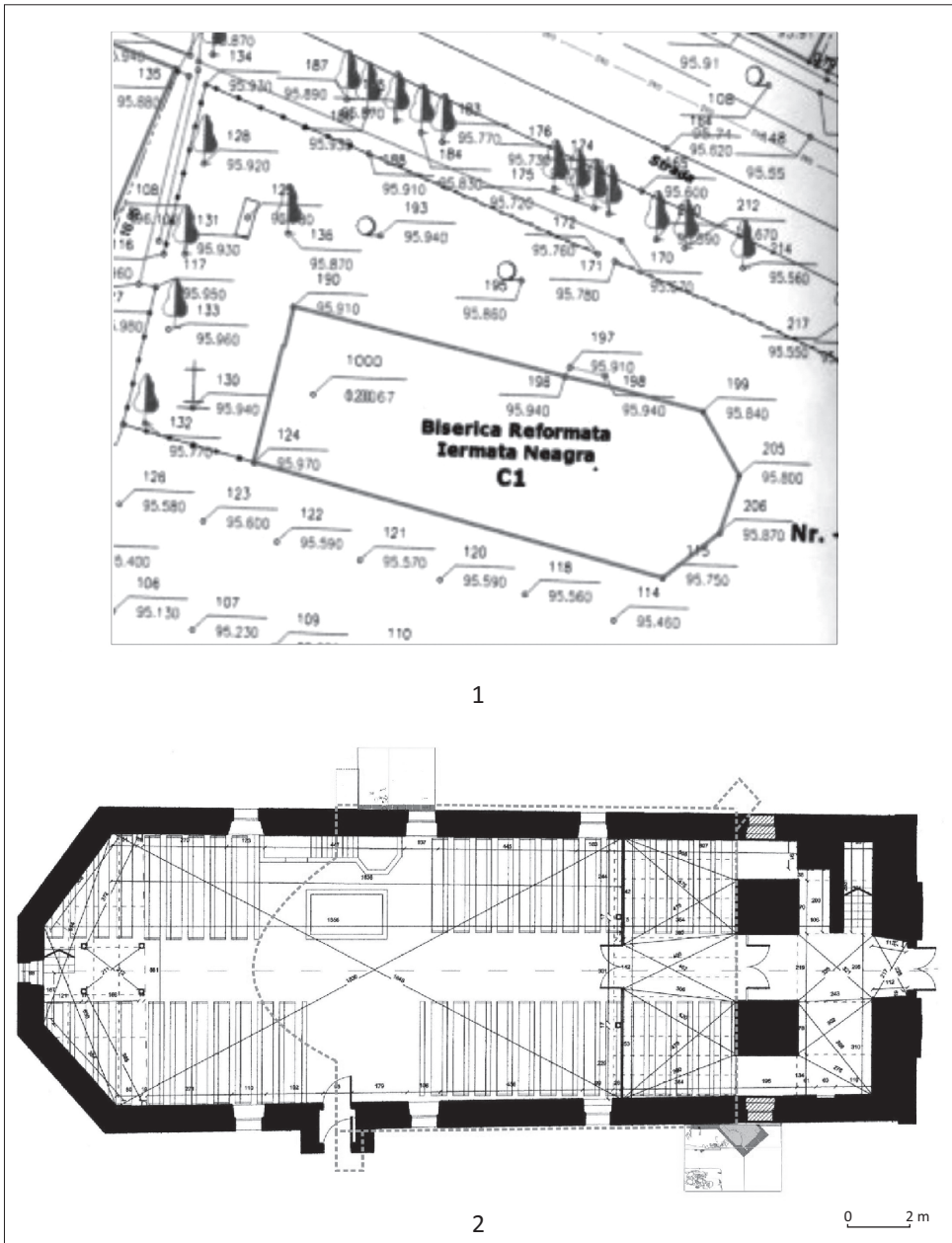
Abstract

The article represents a brief report on the archaeological investigations at the Reformed Church from Iermata Neagră occasioned by the geotechnical study there. The planimetry and the medieval stages of the church survey, as well as the impact of the modern restoration on the church were the research objectives.

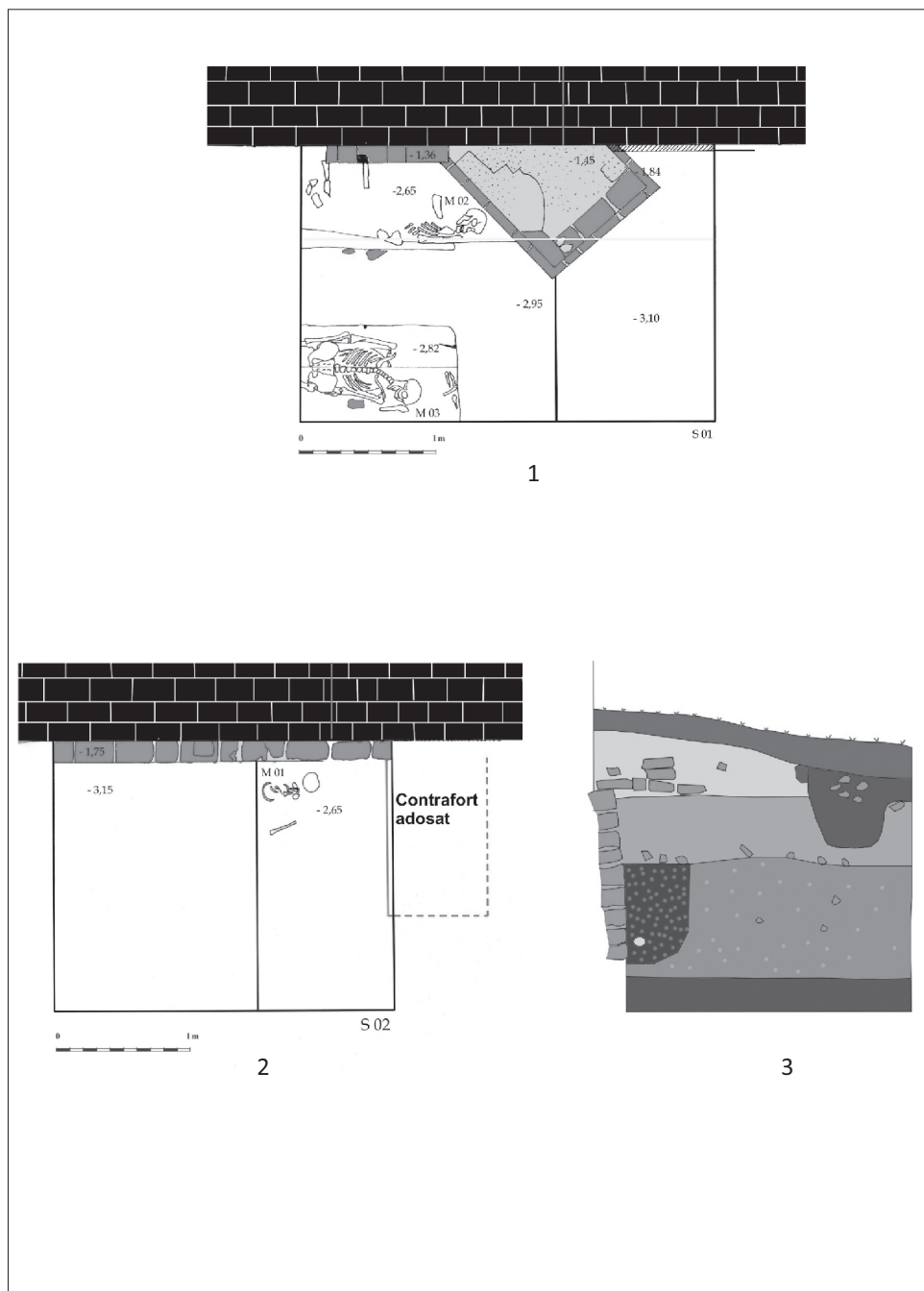
It is already known that on the southern side of the church nave fragments of fresco from the second half of the 14th century are still preserved. All this above were clear signs of the existence of certain remains of the medieval church structure, which are less known due to its modification in the course of time, and have been partly identified through the archaeological tests there.

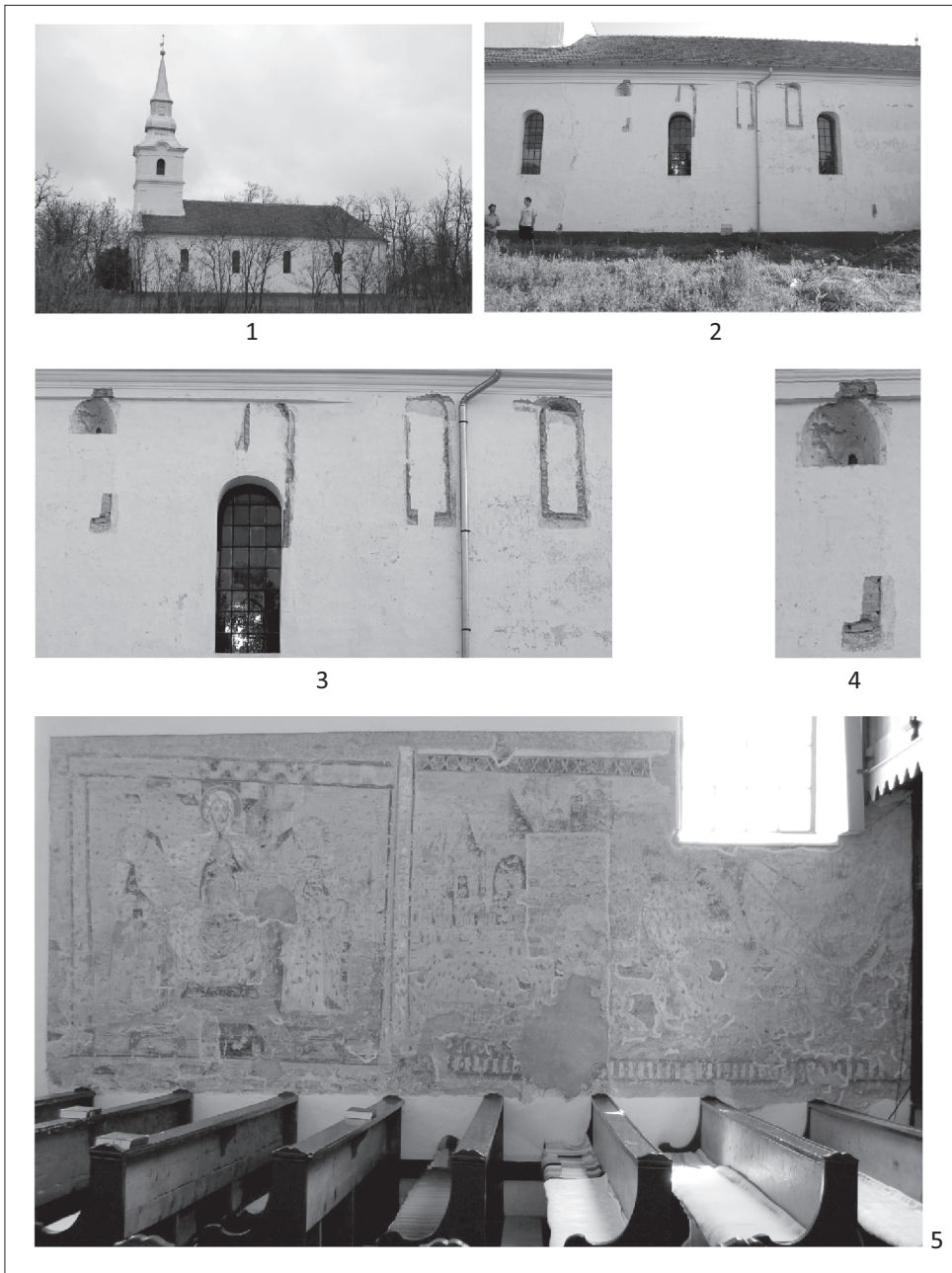
Pl. 1. Localizarea bisericii după *Ridicarea Iosefină* (1763–1783); Hartă cu localizarea și coordonatele geografice ale localității Iermata Neagră (N46o 38.202', E 21o 30.284'). / *The Church location according to Military Mapping Survey of Austria-Hungary (1763–1783); Location and geographic coordinates of Iermata Neagră (N46o 38.202', E21o 30.284')*.

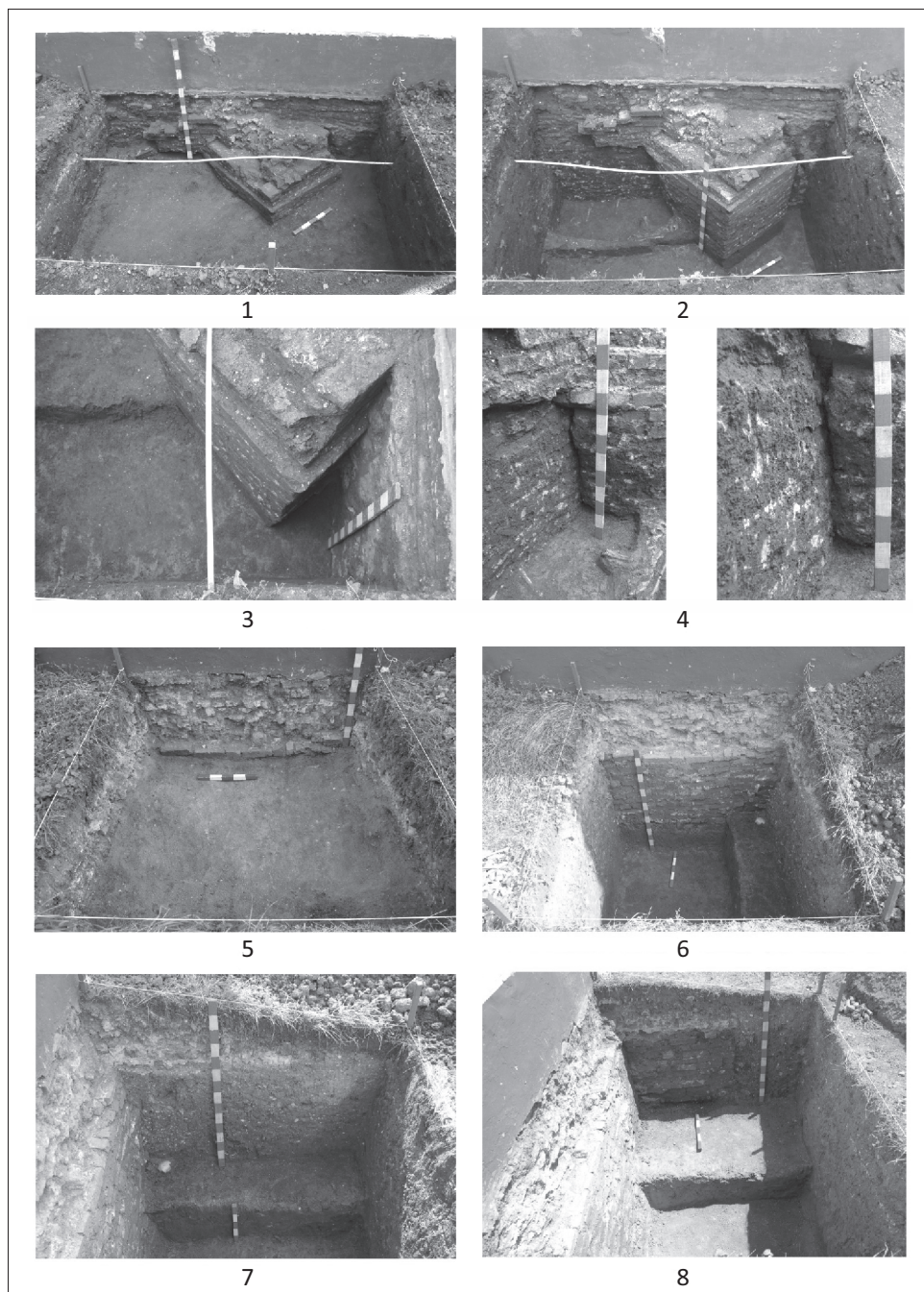
Pl. 2. 1. Ridicare topografică 2008; 2. Planul bisericii actuale cu amplasarea secțiunilor: S 01 și S 02. Propunere reconstituire plan biserică medievală. / Survey of 2008; the present church layout, with location of sections S01 and S02. A proposal for reconstituting the medieval church plan.

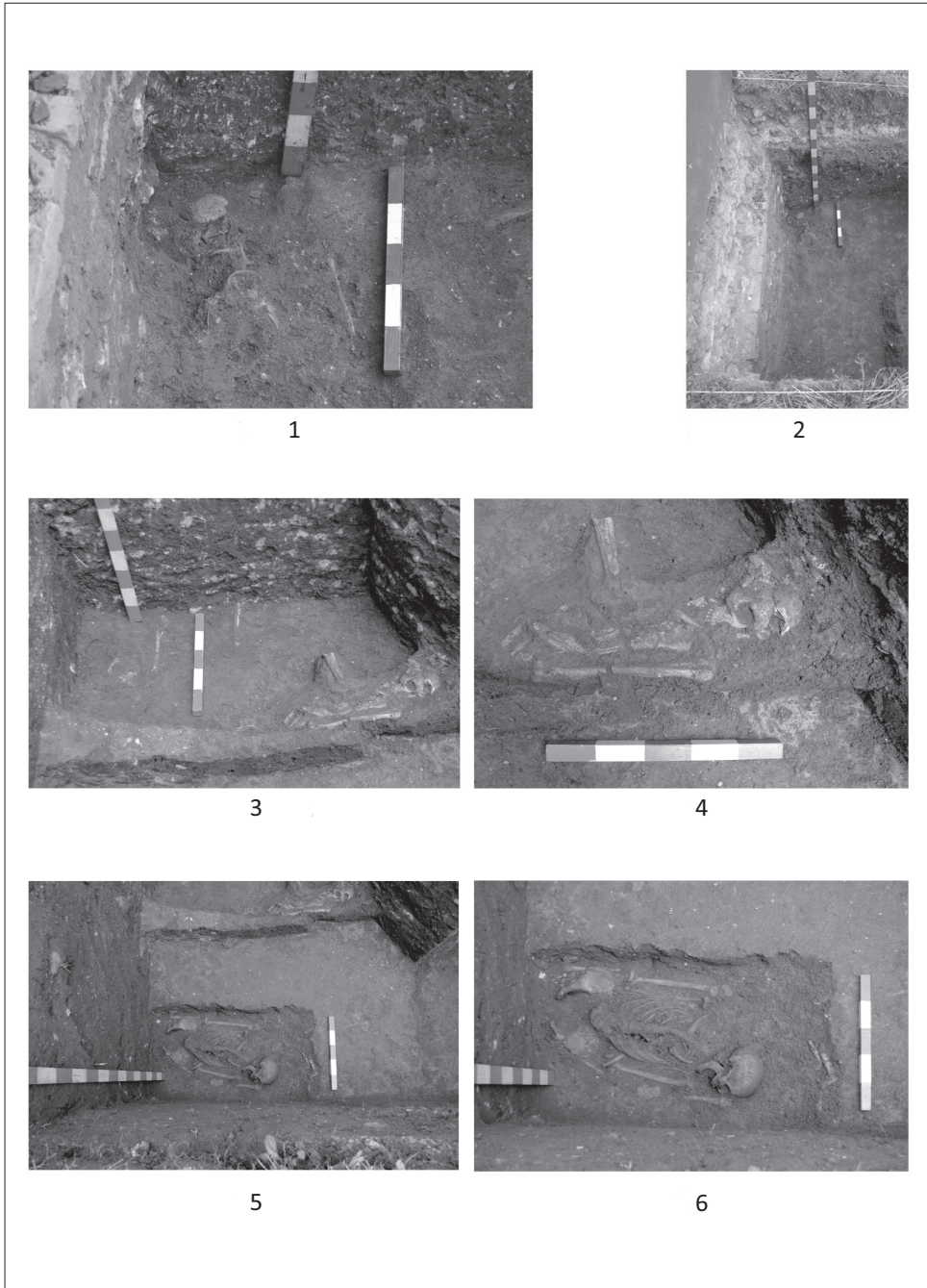
Pl. 3. 1–2. Planuri generale secțiunii: S 01 și S 02; 3. Profil vestic al secțiunii S 02. / 1–2. S01 and S02 general layouts; 3. S02 western profile.

Pl. 4. Imagine cu biserica reformată Iermata Neagră (1), ancadramentele ferestrelor medievale de pe latura sudică (2-4) și fresca de pe peretele sudic al bisericii (5). / *Reformat Church of Iermata Neagră (1); medieval windows frames on the southern side (2-4); the fresco on the church southern wall (5).*

Pl. 5. Sondajul de pe latura sudică – S 02 și nordică – S 01 a bisericii. / *The test excavation on the church southern side – S02, and the northern one – S 01.*

Pl. 6. Cimitirul: M 01 (1-2), M 02 (3-4) și M 03 (5-6). / *The graveyard: M01 (1-2), M02 (3-4), and M03 (5-6).*